

приноси

Светлана Велмар-Јанковић

СЛОВО О СТЕФАНУ ПРВОВЕНЧАНОМ

Изговорено на Краљевдан

Претпоставља се да је, почетком тринаестог века, једног фебруарског дана који је морао бити миран и тих, без мећаве, краљ Стефан Првовенчани држао сабор свих сталежа, вероватно на простору испред мале цркве Светих Петра и Павла, крај Раса, у близини Новог Пазара. Утонула у земљу, опкољена прастарим гробовима, усамљена на планинском вису и остављена да траје у времену, срасла с вековима, та најстарија српска богомоља, у којој је по други пут крштен, у православној вери, Стефан Немања, постоји и данас. Простор испред ње изгледа мален, али ми не можемо ни да замислимо како је изгледао у првим годинама и деценијама XIII века, кад је српским земљама владао краљ Стефан Првовенчани, иако би можда могле, уз унутарњи напор, да нам се причују речи које је изговорио, вероватно баш неког 13. фебруара, кад би се обележавала годишњица смрти његовог оца, Стефана Немање. Те су речи остале записане, обликујући друго од двадесет поглавља *Живоїѿа свейѿоѿ Симеона*, а аутор је сам краљ Стефан Првовенчани, чији дан ми данас прослављамо овде, у Краљеву. У настојању да призовем те речи ка дубљем слуху свих нас што смо се у овај час окупили, дозволите ми да вам прочитам друго поглавље, у којем првовенчани краљ представља свога оца, великог жупана Стефана Немању.

„Зато ћу, у Господу Богу светитељи, јерарси, јереји и чрнорисци, пријатељи и браћо моја, ја Стефан, недостојни, грешни, и који сам био тужан пред одласком његовим, који сам рођен па и васпитан од њега, испричати рођење и живот и врлине овога светог господина својег.

Иако ме тада није било нити памтим шта је било о рођењу његову, ипак сам слушао да је био велики метеж у овој страни српске земље, и Диоклетије и Далмације и Травуније, и да су родитељу његову браћа му завишћу одузели земљу. А он изиђе из буна њихових у место рођења својега, по имену Диоклетија.

И вољом божјом и пречисте његове матере, роди и ово, свето дете, које ће божјим промислом бити сакупилац пропалих земаља отацтва свога, пастир и учитељ, па, штавише, и обновилац онога што је било пропало, у месту по имену Рибница.

А како су у земљи тој и латински јереји, то се по вољи божјој удостоји да у храму том прими и латинско крштење.

А кад се вратио отац његов у столно место, опет се удостоји да прими друго крштење из руку светитеља и архијереја усред српске земље, у храму светих и свеславних и врховних апостола Петра и Павла, идући за владиком својим пастиром Христом, као што Писмо каже: 'Сисао си млеко из обеју дојки' тј. извршилац је Старога и Новог завета.

Док се тако хранио у благоверју и богочашћу родитеља својих, родитељи његови пажаху на дете, не знајући божје тајне и пучине милосрђа која ће бити на њему – да ће он царовати над земаљским и да ће се на небесима настањивати са анђелима.”

Врсни познаваоци и тумачи књижевног дела Стефана Првовенчаног, какви су – поменућу само нека од најистакнутијих имена – Станоје Станојевић, Милан Кашанин, Димитрије Богдановић, Радмила Маринковић, Љиљана Јухас-Георгиевска, Радивоје Радић – скретали су пажњу на изванредно однегован књижевни језик којим је написан *Живоїи свейої Симеона*, као и сви сачувани списи Стефана Првовенчаног. У свом данашњем сећању на првовенчаног српског краља, највише ћу се задржати на неким књижевним одликама његовог *Живоїиа свейої Симеона*.

У овом другом поглављу *Живоїиа*, које смо малочас чули, Љиљана Јухас-Георгиевска се бавила и синтагмом *пучине милосрђа*, сматрајући да ју је писац употребио са очигледном намером да приближи, односно готово опредмети, замисао о Милости Божјој што се – неизмерна и несагледива као морско пространство, пучина – излива на Стефана Немању од самог његовог рођења. Можда и преузета од других аутора, византијских пре свих, свакако, ова је синтаagma у тексту Првовенчаног употребљена на правом месту и на прави начин и тако поста-

ла језички и смисаоно изузетно дејствена. Кад користи метафорички језик, а често га користи, Првовенчани то чини вођен језичком интуицијом правог песника, која као да му не дозвољава да погреша.

Реченица којом почиње други одељак другог поглавља привлачила ме је, кроз године, при сваком поновном читању. Та реченица открива оно што је делимично скривено, а то је да је, доживљавајући људско време као постојање у којем живот појединца, Божјом вољом, настаје и нестаје, Стефан Првовенчани, говорећи о годинама што су претходиле рођењу његовог оца, исписао реченицу коју би могао да присвоји многи савремени прозни писац, пре свега онај обузет спознајом сопствене пролазности. *Иако ме њага није било* – пише Првовенчани и одмах запажамо да смисаони нагласак пада на речи *ме њага* и *није било* – па наставља – *нији њамјим ији је било о рођењу његову, ијак* – и ту се, овим предлогом *ијак*, Првовенчани враћа, из неузнате историјске прошлости у упознату историјску садашњост свога времена, па додаје – *сам слушао о...* Значи, причали су му о догађајима који су, ратни и мучни, обележили доба у којем још не само њега, него ни његовог оца, Стефана Немање, није било, али о којима он, који сада *јесте*, постоји Божјом вољом, *ијак* може и да слуша и да чује. И да запамти. То му је дато – да ослушкује и протекла доба.

Изгледа ми да је баш смењивање времена *о* којима се приповеда, са временом *из* којег Стефан Првовенчани приповеда у *Живоју светиоџ Симеона*, књижевни поступак који не само да даје изузетну живост спису првовенчаног краља, мењајући и приповедни ритам и напон, тензију, него значи и наративно обележје што највише може да освоји савременог читаоца или слушаоца. Као што је то приметио Милан Кашанин, док Свети Сава у биографији свога оца више говори о Светом Симеону као о родитељу и као о монаху, ктитору многих цркава и манастира, преданом градитељу Студенице и Хиландара, дакле као о духовнику, Стефан Првовенчани у животопису свога оца настоји да га представи, првенствено, као оснивача династије и као моћног владара, стављеног пред многа искушења. У Стефану Немањи, његов најмлађи син, хиландарски монах Сава, кад пише његову биографију, оживљава не само оца и васпитача, него и биће у потпуности посвећено Богу, док у свом *Живоју* Првовенчани, и сам ратник и владар, описује Стефана Немању, нарочито у првим поглављима, првенствено као ратника и владара који делује у свету људи, заведених нечастивим, али сам вођен Божјом Промисли.

Осим што се с разлогом претпоставља да је добро познавао Стари и Нови завет на које се непрекидно позива и из којих наводи, као и црквену књижевност свога времена, пре свега византијску, и данас није нимало лако утврдити праве изворе великог књижевног знања и умећа Стефана Првовенчаног, јер је доба његовог образовања у мла-

дости – као и образовања његовог старијег брата Вукана – највећим делом остало у тминама незаписаног. Али биографија Светог Симеона, коју је Првовенчани написао, и која се сматра историјским и књижевним сведочанством првога реда, сведочи – и у томе су сагласни сви тумачи – не само о ауторовом знању и умећу књижевног заната, него и о великом књижевном дару. Савременом читаоцу се тај дар нарочито може открити, по мом уверењу, баш у поступку приповедања који сам овде означила као смењивање приповедних времена.

У осмом поглављу *Живоїѧ свейоѧ Симеона*, изузетно важном и, можда, средишном за ток приповедања, ово смењивање времена је нарочито дејствено изведено. Пошто је у седмом поглављу дао кратак али драматичан извештај о низу Немањиних победа, то јест о поновном освајању српских земаља Диоклетије и Далмације, као и знатног броја градова, односно, како бележи Првовенчани, „праве дедовине своје”, у осмом поглављу писац *Живоїѧ* остварује велики драмски и драматуршки заокрет. Немања, ратник и победилац који, како описује његов син, будући краљ, и док је ратовао и побеђивао, *живљаише у захваљивању Богу дан и ноћ*, али који, кад постане неприкосновени победник, *када је све ово било завршено Божјом ѿмоћу*, доживљава неку врсту страха од те победе, због те победе. *Поїлаишив се ѿриче*, казује Првовенчани, али не каже и које приче, Немања се мења. На нама остаје да претпоставимо да се Немања устрашио од прича о његовој оствареној победи над непријатељима, иако Првовенчани наглашава да је његов отац увек носио у *срцу свом неисказани сїрах божји*. Упућен тим страхом, сад још и знатно увећаним, Немања као да се, од ратника победника кога смо у његовим освајањима пратили у седмом поглављу, од владара окренутог пре свега спољашњем свету, преобраћа у мудрог посматрача живота, свесног своје људске крхкости и застрашеног владарском моћи коју му је дала Божја Рука. Да нису те победе и нека опомена што стиже од Господа, упозорење да је све у земном свету краткотрајно и пролазно и да није на победнику да се понесе победама? – као да је било унутарње, тајно упозорење у Стефану Немањи.

Можда је сад тренутак да размотримо који је облик Првовенчани одабрао да приповеда о том драматичном Немањином преокрету, преобраћењу од човека од акције (како бисмо рекли ми нашим данашњим осиромашеним језиком), ратника и владара, у човека од духа, будућег монаха посвећеног Господу.

У настојању да што убедљивије представи унутарње стање у којем се нашао владар победилац Стефан Немања, његов средњи син и биограф, будући српски првовенчани краљ, примењује такозвани књижевни поступак *їриче у їричи*, познат из најранијих времена. Пошто очигледно сматра да треба објаснити увећани страх који је Нема-

њу био обузео, Првовенчани омогућује главној личности свога животописа да се, у одлучном часу, присети приче из Јеванђеља по Луки, (12, 16–19) и то присећање није нимало случајно, него је у потпуности сагласно са циљем приповедања. У апостоловом казивању речену причу казује сам Христос, не би ли опоменуо како своје ученике тако и оне који му се обраћају за помоћ у споровима око материјалних добара: да се окану таквих спорова и окрену добрима духовног живота. У Христовој причи, коју преноси Лука, неком богатом трговцу тако много роди њива да се он забрине шта да учини са толиким родом, где да га смести кад му ни амбари ни житнице које има неће бити довољни? Затим се досети шта да уради: да разгради, поруши све своје постојеће житнице и спремишта и да сагради веће, бројније и пространије, у којима ће његова душа моћи да благује. Али тада му се сам Господ обрати са речи *Безумниче*, и рече да ће му, у току следеће ноћи, узети душу, па га запита коме ће, онда, остати и њива, и род, и житница, и све што је стекао?

Када, пошто је омогућио Немањи да је се присети, саопшти ову причу о опоменутом богаташу из Јеванђеља по Луки, Првовенчани прелази на битно место свога казивања у осмом поглављу: кратко и сажето описује тренутак у којем Немања прозире и прима, као његов прави ученик, Христову поруку садржану у јеванђелистовој причи. Примање те поруке збива се кроз облик могућег поистовећења Немањине са судбином богаташа, кога је Господ назвао *безумником*. Сав узнемирен и узбуђен својим прозирањем и прихватањем Христове поруке богаташу као поруке упућене и њему, Стефан Немања, по казивању Првовенчаног, доживљава провалу устрашености, изазвану визијом Страшног суда, и узвикује:

„О тада, тада, браћо, ко ће отрпети или схватити оно грдно и страшно судиште његово, или гнев неодољиви који ће бити на нама грешним?”

У узвику *О* и у два пута за редом поновљеној речи *тада*, које Првовенчани овде користи са мајсторством искусног приповедача и одличног познаваоца преломних тренутака у људском животу, исказују се не само велико Немањино узбуђење и страх од могуће Божје немилости на Страшном суду, него и драмска снага у приповедању Првовенчаног: опис Немањиног доживљаја делује истинито и потресно, готово реалистично. При том се, у казивању Првовенчаног, збива и стапање прошлих времена приповедања са будућим: прво од прошлих времена је оно садржано у јеванђелистовој причи о богаташу и то се време, Немањиним поистовећивањем са могућом судбином богаташа, неочекивано стапа са прошлим временом садржаним у причи самог Првовенчаног о тренутку правога духовног буђења његовог оца. Тим драматичним преклапањем и стапањем међусобно удаљених прошлих

времена двеју прича, уз помоћ поступка „приче у причи”, остварује се извесно згушњавање приповедних прошлих времена, бришу се границе међу њима, и на тај се начин издвајају, као битне, поруке обеју прича: Христова, из приповедања јеванђелисте Луке, и Немањина, из приповедања Стефана Првовенчаног, при чему је Немањи омогућено да, као утеху о могућем спасењу сопствене душе, усвоји, као да се догодила у самом часу његовог буђења и узрочила га, Христову поруку и поуку. Два пута поновљена реч *īnaga*, коју Првовенчани уводи као кључну за разумевање Немањиног преобраћења, призива и треће приповедно време, оно будуће, време Страшнога Суда: сажимање свих времена, оних прошлих са овим будућим, остварује се уз помоћ тих трију речи из Немањиног узвика: „О, тада, тада...”, које је Првовенчани написао са уистину чудесним осећањем за значај тог часа Немањиног живота у којем се догађа његов најдубљи сусрет, готово судар, са непојамним страхом Господњим.

Према даљем казивању Првовенчаног у осмом поглављу, за часом Немањиног потпуног преобраћења у биће духа (којег Немања тада, описан у том приповедном тренутку, и није представљен као потпуно светан), следи његова молитва а, за молитвом, исказ који се може схватити као најбитнији за разумевање свег доцнијег деловања Стефана Немање као људског бића, попуно посвећеног духовном животу:

„Зато износим као почетак у срцу мојем: да трепти и да се боји имена твојега светог.”

Тако су „страх и трепет” пред Господом освојили срце Стефана Немање, што и јесте био „почетак” његовог новог живота, настао у његовим касним годинама: почетак у којем он почиње да зида, како наводи Првовенчани, Храм Пречисте Богородице *на реци њо имену Сѣуденици*, и у којем се одриче владарског престола у корист свог средњег сина, Стефана, који ће у будућности постати и његов биограф и први српски краљ.

Оно што уистину може да задиви данашњег читаоца, то је приповедна моћ Стефана Првовенчаног: он је умео и успео да „причу у причи” о преобраћењу Стефана Немање, можда најбитнију у његовом животопису, исприча на простору који је мањи од једне, некада на писаћој машини, а данас на компјутеру откуцане, странице. У двадесетак реченица стала је једна од најдраматичнијих повести о судбинском преобраћењу нашег великог владара, родоначелника владарског рода Немањића.

Своје даље приповедање у осмом поглављу, Првовенчани наставља у мање драматичном и драматизованом тоналитету, казујући о духовним подвизима свога оца, и пре но што је постао, у Студеници, монах Симеон, и после, кад се упутио, у молитвама, на Свету гору, ка Хиландару. На крају осмог поглавља Првовенчани се одлучује на неку

врсту химничног записа, у славу духовних постигнућа које остварује његов отац, и тај запис остаје као једно од најлепших места у нашој средњовековној књижевности. Дозволите ми, драги пријатељи, да вам га, на крају овог Слова о Стефану Првовенчаном, прочитам.

„А кад гледаше подизање храма Пресвете, овај мој господин свети, верујте ми, о господо и браћо, да сам видео како се његов ум диже у висину као неки небопарни орао, који је држан на земљи везан узам железним, па се истрао и у висину узлетео да дође до онога бесмртнога и светога источника и да види хлад божанственога града Вишњег Јерусалима, чији, уистину, постаде прави грађанин.”

Ове речи сведоче о моћи коју је наш првовенчани краљ имао као писац, али и о мудрости коју је овај писац сачувао као краљ.

06. октобар 2005. Светлана Велмар-Јанковић

ЗНАМЕЊА:

Боже, дај ми смиреност да прихватим оно што не могу да променим, храброст да променим оно што могу да променим и мудрост да то двоје разликујем. *(Св. Владика Николај)*

Колико не штедиш себе, толико ће те, веруј, поштедети Бог. *(Терјулијан)*

Христос је све.
Он је радост,
Он је живот,
Он је Светлост,
Светлост истинита
која човеку даје
да се радује, да лети...
да жали свакога,
да жели сваког уз себе,
а све уз Христа.

(сѵлари Порфирије)

Ова су знамења исписи из Жиче, које сам наменила мојим унуцима у Америци, 7. октобра 2005. године, у Жичи. Тога дана, на Краљевдан, држала сам, у Краљеву, беседу с поднасловом *Слово о Стефану Првовенчаном.*